

УДК 394.4 (497.11) „2005“

622.012. (497.11) (091)

ДАНИ ЕВРОПСКЕ КУЛТУРНЕ БАШТИНЕ - УЧЕШЋЕ ИСТОРИЈСКОГ АРХИВА НИШ

***Апстракт:** Видео-презентација “У ДУБИНИ ЗЕМЉЕ” говори о експлоатацији Алексиначких рудника од стране Белгијанаца у периоду од 1902-1946. године.*

***Кључне речи:** Дани Европске баштине, видео-презентација, земља, Безимено друштво за експлоатацију рудника Алексинац, угаљ и угљени шкриљци, рударска окна.*

У септембру, у земљама чланицама Савета Европе, одржава се манифестација под називом “Дани европске баштине”. Повод за оснивање овакве манифестације је био пројект под називом “Отворени дани културних споменика” који је први пут одржан у Француској 1984.године, са циљем да се широкој публици прикажу споменици културе, који им нису били доступни током године. Савет Европе је преузео основну идеју тог пројекта, проширивши је на идеју о међусобном зближавању становника старог континента.

Град Ниш је први пут био учесник ове манифестације 2004.године, да би ове 2005.године наставио ту традицију. Поред богатог програма на тему “ЗЕМЉА” , Дане европске баштине Историјски архив је обогатио видео презентацијом под називом “У ДУБИНИ ЗЕМЉЕ”, аутора Љиљане Ђуровић и Братислава Сретића. За видео презентацију коришћена је архивска грађа фонда “Безимено друштво рудника угља у Алексинцу”, похрањеног у Архиву Ниша, као и фотографије прибављене и снимљене у руднику Алексинац. Отргнута од заборава, документа наведеног фонда причају своју причу.

Давне 1883. године Јован Апел, власник алексиначке пиваре и београдски лекар Ђорђе Димитријевић затражили су и добили повластицу звану “Краљевац” да на површини од 950 хектара могу испитивати и експлоатисати рудно благо. Прве тоне руде послужиле су као погонско гориво за пивару, која је 1884. године пресељена у Ниш. Године 1887. Апел и Димитријевић врше нова истраживања и добијају нови документ, тзв. “Нови Краљевац” којим се њихово право проширује на нових 260 хектара земљишта. Почетак рада рудника карактерисала је ниска производња и власници нису могли да рудник учине рентабилним. Појачана

конкуренција на тржишту, чести пожари, зарушавања и недовољне инвестиције приморавају власнике да 1902. год. продају рудник.

Рудник купује белгијски инжењер Емил Фроман власник великих белгијских рудника на Сомбри. Алексиначки рудници и сва права њихове експлоатације продати су за 40000 тадашњих динара. Фроман је исте године са 66 белгијских акционара основао “Безимено друштво рудника угља у Алексинцу” са седиштем у Бриселу, Белгија, о чему говоре “Правила друштва”: „...Друштву је главни циљ: експлоатација рудника угља у Краљевцу и Новом Краљевцу, близу Алексинца, округ Нишки (Србија), и свих нових простора које оно може доцније добити концесијама, куповинама, спајањима или разменама, као и куповина и продаја угља.”¹

Ранијим истраживањима геолога Бертлинга, професора са универзитета у Берлину, слојеви угља и парафинских шкриљаца, који чине овај басен припадају периоду старијег терцијера. Утврђено је да се угљени слој простире од Алексинца до села Суботинца, на дужини од око 10 км. Нови власници су одмах почели да раде на припремању угљених слојева за експлоатацију, тако да 1902.године почиње изградња окна “Св. Ђорђе” и поткопа у Суботинцу и Дрењеру. Белгијски концесионари су од државе добили концесију за експлоатацију 80 хектара шуме на Малом Јастрепцу, чиме је дугорочније решено снабдевање материјала за подграде. На угљенокопима у 1903.години било је упошљено 227 радника, од којих су 15 били странци. Са повећањем производње превоз угља запрежним колима био је скуп и спор, па су белгијски власници одлучили да изграде рударску пругу од окна “Св. Ђорђе” до железничке станице у селу Трњани, о чему говори решење Министра грађевина које датира од 24.августа 1903.године.²

Три године након преузимања концесије за експлоатацију од стране Белгијанаца, Алексинац је постао велики српски угљенокоп, са годишњом производњом од преко 40000 тона угља.

Између 1904. и 1906. године пруга је била продужена од окна “Св. Ђорђе” до два новоотворена окна “Св. Петар” и “Св. Андрија”. На површини, сва ова окна повезана су пругом уског колосека. Произведени угаљ се превлачио железницом до утоварне станице у Адровцу, где се угаљ решетао, пречишћавао и испирао. Површинска постројења чинила су: уређаји за испирање и сортирање угља, фабрика за брикете, жичана железница, велика радионица са ливницом и сопствена електрична централа. Код окна Св. Ђорђе Белгијанци су изградили управну зграду, радионице за оправке и одржавање возних шинских средстава, једну за локомотиве, а другу за вагонете са угљем. У непосредној близини угљенокопа подигнута је рударска колонија (Белгијске куће) за сто рударских породица.³

Производња угља до Првог балканског рата кретала се између 50 и 60 хиљада тона годишње, док за време рата производња угља није текла нормално, због одласка рудара у војску, о чему говори извештај о раду рудника из 1915.године.⁴ У време Првог светског рата рудник експлоатишу аустро-немачке окупационе власти, тако да је окупатор у овом периоду из Алексиначких рудника укупно извукао 170000 тона угља, да би приликом њиховог повлачења скоро био потпуно уништен. Пријављена ратна штета од стране “Безименог друштва”, руднику није надокнађена, јер Закон

¹ Историјски архив Ниш (ИАН), Безимено друштво за експлоатацију рудника угља у Алексинцу, Правила друштва, 1926. Парафин

² ИАН, Исто, Решење Министарства грађевине о изградњи рударске железнице, 1903. Бгд.

³ ИАН, Исто, Скице колонија Свети Антон и Свети Прокопије,

⁴ ИАН, Исто, Извештај о раду Алексиначких рудника, 1915.

није предвидео обештећење имовине страних власника на територији новостворене државе Срба, Хрвата и Словенаца.

У годинама 1919. и 1920. угљенокопи се убрзано обнављају и припремају за производњу. У руднику је радило 200 радника, углавном на обнови угљенокопа и механизације. Белгијски власници су код окна Св. Ђорђе изградили термоелектрану капацитета 650 кв, да би 1924. године била проширена са још два агрегата снаге 2600 кв, тако да је укупна снага термоелектране износила 4970 кв. Рад је концентрисан на три основна окна: Св. Ђорђе, Св. Александар и Св. Петар, која су била опремљена извозним стројевима. У руднику је 1922. године радило 1013 радника, а 1923. год. догодила се велика несрећа, када је од јамских гасова настрадало 10 рудара.⁵ Тих година модернизована је рударска пруга, која је полазила од утоварне станице за жичару код окна Св. Ђорђе, а завршавала се код окна Св. Петар. Пруга је електрифицирана и од немачке фирме SIEMENS SCUCKERT набављене су три локомотиве.

Званични назив рудника од 1933. године био је “Рудници угља у Алексинцу-безимено друштво Брисел”. Те 1933. године откопава се угљени слој са 2,75 метара чистог угља. Угаљ се у постројењу у Доњем Адровцу пере и сортира, чиме се квалитет угља повећава за 40%. Овако дорађен угаљ употребљава се за ложење парних котлова електрана, локомотива, пароброда и локомотива. Коришћен је и за производњу стакла и у индустрији опеке и црепа. Између два светска рата Алексиначки рудник је сматран најуноснијим угљенокопом у Србији. Године 1937/38. отпочели су радови на изградњи окна Света Марија који су завршени наредне 1939. године.⁶

За време Другог светског рата немачке окупационе власти преузевши рудник, покушавају да организују и нормализују производњу угља. Доградили су окно Св. Марија и продужили рудничку пругу до овог окна. Такође су реновирали рудник и градили нове стамбене колоније. Све време рата директор рудника био је Белгијанац Трим Арнолд, који је 16. фебруара 1946. године разрешен дужности, да би децембра исте године рудник био национализован и постао друштвено власништво “Рудници угља Алексинац”⁷

Рудник не ради од 1989. године, када је дошло до велике несреће у другом рударском окну, јами “Морава”, односно Свети Александар. На дубини од 850 метара услед великог пожара живот је изгубило 90 рудара.

Истраживањем Рударског института и предузећа “Угаљ пројекат” из Београда закључено је да је алексиначки басен лежиште минералних сировина које поседују најистраженије резерве мрког угља у Србији у износу од 30 милијарди тона и најистраженије резерве угљеног шкриљца, који се налази непосредно изнад угља којих има милијару и осам стотина тона, што представља највећи енергетски ресурс у Србији после Косова.

Видео-презентацијом, користећи документа фонда “Безимено друштво за експлоатацију Алексиначких рудника”, омогућено је ширем аудиторијуму да сазна да на њивама у околини Алексинца и оближњих села Кравље и Суботинац у дубини земље леже огромне наслаге мрког угља и угљених шкриљаца, које су скоро пола века експлоатисали Белгијанци.

⁵ ИАН, Исто, Списак настрадалих рудара, 1923.

⁶ ИАН, Исто, Скица окна, 1937.

⁷ ИАН, Исто, Акт о национализацији рудника бр. 6619/47.